

Ginevra Latini, *Italo Calvino e i classici latini: "Cosmicità" di Lucrezio, Ovidio e Plinio il Vecchio*

Pisa: Pacini Editore (Testi e Culture in Europa, 43), 2023, 261 pp.

© Alejandro Coroleu

Aquest llibre tan original de Ginevra Latini reconstrueix magistralment la relació d'Italo Calvino (1923-1985) amb tres clàssics llatins —Lucreci, Ovidi i Plini el Vell— en una selecció important dels seus escrits teòrics i de ficció. A més dels assaigs, especialment el recull pòstum *Perché leggere i classici*, el corpus triat per l'autora per a la seva investigació comprèn les *Cosmicomiche* (1965-1984), *Il castello dei destini incrociati* (1969-1973), *Palomar* (1983) i els *Racconti per "I cinque sensi"* (1971-1984). En tot aquest cos textual Calvino re-elabora, de manera més o menys explícita, elements literaris i filosòfics provinents del *De rerum natura* de Lucreci, de l'Ovidi de les *Metamorfosis* i de la *Història natural* de Plini el Vell. Llibres de capçalera de Calvino, aquestes tres obres presenten “modelli letterari e fonti d'ispirazione per la sua scrittura” (p. 9). Els tres clàssics llatins esdevenen, a més, arquetips dels valors literaris identificats en les *Lezioni americane. Sei proposte per il prossimo millennio*, la sèrie de conferències que Calvino havia de pronunciar a la Universitat de Harvard el curs 1985-1986 i que no va arribar a llegir. L'anàlisi de la relació entre Calvino i els models llatins que l'autora ens proposa és doble: alhora sincrònica, centrada en un autor o en un text determinat, i diacrònica, “che li inserisce all'interno di una costellazione di altri autori antichi e contemporanei con cui essi dialogano” (p. 11).

Com si es tractés d'un escriptor renaixentista ben avesat a la lectura de la literatura de l'antiga Roma, l'apropament de Calvino als tres clàssics llatins seleccionats opera a un triple nivell. El primer contacte amb els poemes de Lucreci i d'Ovidi o amb la *Història natural* pliniana és a través de la traducció. En la seva *Premessa* (pp. 9-22) Latini documenta en aquest sentit diverses versions —per exemple, la traducció d'un passatge del segon llibre del *De rerum natura* sobre el moviment vòrtex dels àtoms i la seva relació amb les lleis còsmiques—, amb què Calvino va voler familiaritzar-se de primera mà amb els autors que després l'haurien d'influir tan poderosament. És un exercici que podria semblar propedèutic o àdhuc massa escolar però que al novel·lista italià li resultava molt necessari i útil perquè li garantia “conoscere bene la complessità

di un autore come Lucrezio”, tal com va declarar en una carta a Luca Canali (reproduïda parcialment per Latini a la pàgina 10 del seu estudi). Un cop assegurada la comprensió dels textos triats, Calvino passa a comentar-los de manera general: només hem de pensar en les introduccions (gairebé unes “praelectiones”) avançades en articles de premsa i re-elaborades posteriorment per a les edicions d’Ovidi i de Plini el Vell a cura de distingits llatinistes italians, que van aparèixer a l’editorial Einaudi el 1979 i el 1983. El tercer estrat d’apropiació del triumvirat llatí suara esmentat per part de Calvino és la imitació (o fins i tot l’emulació) de les fonts en els assaigs o en la seva obra de ficció, i que constitueix l’objecte central de la monografia que aquí ressenyem. És clar que el corpus textual del qual Calvino podria pouar és vast: més de set mil versos de Lucreci, quinze llibres de transformacions ovidianes i trenta-set de la *Història natural*. La tria havia de ser, per força, selectiva i interessada. A parer de Calvino, l’afinitat més evident entre els tres clàssics llatins és la “cosmicitat” de la seva escriptura, que es projecta al nou mil·lenni com a mitjà i model per a la supervivència de la literatura. És per això que el centre d’atenció de Calvino (i també de Ginevra Latini) siguin sobretot una sèrie de passatges del *De rerum natura* sobre el funcionament de l’àtom i sobre el polsim, els episodis cosmogònics del primer llibre de les *Metamorfosis* d’Ovidi i la descripció emocionada dels astres i de les regions celestials inclosa en el llibre segon de l’enciclopèdia pliniana. En la relectura de Calvino (i en la interpretació que en fa l’autora) el cosmos és analitzat des de tres punts de vista, de menor a major, i seguint també un ordre cronològic: Lucreci, l’autor més antic, és el referent principal de la cosmologia, Ovidi representa la cosmogonia i finalment Plini, el més jove dels tres clàssics llatins estudiats, constitueix un model cosmogràfic.

El primer capítol (*Cosmologia. La pulviscolarità di Lucrezio*, pp. 23-102) s’ocupa de les reflexions i reescriptures calvinianes dels passatges cosmològics del *De rerum natura* en què el poeta llatí descriu, d’una banda, la formació i moviments dels àtoms i, d’una altra, els *simulacra* (les imatges). Una de les primeres recreacions de motius i temes lucrecians que Calvino ens proposa apareix en *La forma dello spazio* (1965), un dels relats que conformen les *Cosmicomiche*, on Calvino reescriu el fenomen del *clinamen*, la desviació dels àtoms, d’acord amb el tractament que en fa Lucreci en el llibre II del seu *De rerum natura* (vv. 216-293). A *Tempesta solare* (una altra de les *Cosmicomiche*) i en *Il castello dei destini incrociati* Calvino torna a elaborar un altre episodi del mateix llibre lucrecià (ara són els versos 114-141) en què hom descriu el moviment dels àtoms mitjançant la imatge del polsim (*pulvisculum*) en l’interior d’una cambra fosca il·luminada només per un raig de sol. El mite com a reflex cosmològic, val a dir com a història plena de coneixement científic i filosòfic

embolcallada en una forma poètica, s'utilitza en canvi en un sentit clarament lucrecià en alguns relats de *Palomar* —vegeu-ne en aquest sentit *Lettura di un'onda, La spada del sole, Il prato infinito* i *Il modello dei modelli*— per aclarir el funcionament dels fenòmens físics i químics i les relacions entre els quatre elements del món.

El protagonista del capítol segon (*Cosmogonia. La contiguità universale di Ovidio*, pp. 103-192) són les *Metamorfosis* ovidianes, més concretament els episodis cosmogònics del poema i la interpretació que en proposa Calvino, sobretot en les *Cosmicomiche*, “l'opera più “ovidiana” da lui prodotta” (p. 104), i en les *Lezioni americane*. Així, diversos mites i divinitats extrets de les *Metamorfosis* forneixen els patrons més eminents de la proposta literària que Calvino ofereix en el text de les conferències que havia de dictar a Harvard: a tall d'exemple, Perseu i Medusa il·lustren la lleugeresa i Mercuri, la rapidesa (pp. 143-148 i pp. 148-163 respectivament), dos dels valors que Calvino atribueix a la literatura del nou mil·lenni. No són aquests, però, els únics moments en què Calvino dialoga amb Ovidi. Les pàgines de l'assaig *Gli indistinti confini* contenen una exaltació de l'incipit cosmogònic de les *Metamorfosis*, seguit d'altres episodis de naixement i destrucció. Latini demostra, a més, com Calvino s'inspira en el principi metamòrfic i en la filosofia pitagòrica inherent a les *Metamorfosis* per a molts relats cosmicòmics o de *Palomar*, plens de valor mitològic. Pensem, per exemple, en les primeres històries metamòrfiques, que aprofundeixen en aspectes cosmogònics com ara la separació gradual de la terra de la lluna a *La distanza della Luna* (text examinat a les pp. 107-108), el naixement dels colors a *Senza colori* o l'estreta relació, com si es tractés d'una etapa primitiva, entre terres emergides i regions submarines a *Lo zio acquatico*. També trobem reelaboracions d'episodis mitològics ovidians a les cosmicòmiques *Il cielo di pietra* o *L'altra Euridice*.

L'últim clàssic llatí estudiat és Plini el Vell, referent tan important per a Calvino com poden ser Ovidi o Lucreci, per bé que l'autor de la *Història natural* no figure en el cànon de les lliçons americanes i la seva presència en els relats de Calvino no sigui mai explícita. Latini ho explica en el tercer capítol (*Cosmografia. Il “rapporto filologico con il mondo” di Plinio il Vecchio*, pp. 193-249), en què l'autora és la primera a reivindicar el paper central de l'obra de Plini en el pensament i l'escriptura de Calvino malgrat els silencis. Perquè, efectivament, en algunes ocasions Calvino també mostra les seves cartes plinianes i identifica explícitament les seves fonts. Així, en l'assaig *Il cielo, l'uomo, l'elefante* (1982) el novel·lista italià recomana contínuament la lectura de tres llibres de la *Naturalis historia*, concretament del segon, setè i vuitè, que il·lustren la configuració del cosmos i que són el material de pedrera emprat en alguns dels seus relats. A

diferència d'altres intel·lectuals eminents del segle XX, com Jorge Luis Borges en *El libro de los seres imaginarios* (1957), interessats primordialment pels aspectes més fabulosos de la zoologia pliniana, a Calvino el que li atreu sobretot de Plini és la filosofia de la natura formulada pel clàssic llatí en la seva enciclopèdia. Aquesta concepció i representació de la natura (no deixa de ser sorprenent i discutible l'ús, per part de l'autora, de l'adjectiu "filosòfica" aplicat a la prosa pliniana) opera a un triple nivell —el cel, el món de l'home (real i meditatiu) i el regne animal— i té la seva concreció en les històries que conformen *Palomar*. Les característiques del cel i el moviment dels planetes, els quatre elements i la divisió de l'univers en quatre regions són temes que trobem en alguns dels relats inclosos en aquest volum. A *Luna di pomeriggio, L'occhio e i pianeti* i *La contemplazione delle stelle* —textos que estructuraven la secció *Palomar guarda il cielo*— hom observa, per exemple, els astres amb una mirada mítica, imaginativa i alhora científica. Per la seva banda, la secció antropològica de la mateixa col·lecció (amb el títol de *Palomar fa la spesa*) re-elabora la relació filològica de l'home plinià amb el món. Així, en una de les històries de la secció (*Il museo dei formaggi*), ambientada en una formatgeria parisenca, la botiga pren l'aparença, a ulls de Palomar, d'una enciclopèdia que suscita en el protagonista "meditazioni più ampie che riguardano la simbolicità degli oggetti e il problematico rapporto dell'uomo contemporaneo con il mondo dei sensi" (p. 219). Altres tres relats de *Palomar* —els corresponents a la secció *Palomar allo zoo*, que conté *La corsa delle giraffe, Il gorilla albino* i *L'ordine degli squamati*— s'emmirallen en el catàleg d'animals terrestres inclòs en el llibre vuitè de la *Història natural*.

Ginevra Latini conclou el seu treball tot demostrant com, en el cas d'Italo Calvino, la reutilització dels clàssics llatins no és significativa en ella mateixa. No es tracta només d'un exercici metaliterari i auto-referencial, sinó que pren un caràcter altament simbòlic en el present històric-cultural de Calvino a partir dels anys seixanta del segle passat. Al capdavant, tal com el novel·lista italià declara en *Perché leggere i classici*, ni l'estil ni l'autoritat de les obres clàssiques resulten tan importants com la capacitat de llurs autors per configurar i encloure tot un univers. És tot aquest univers el que descriu tan bé aquest estudi erudit i impecablement documentat sobre la relació fascinant entre Calvino i els clàssics llatins que ha escrit Ginevra Latini.

Alejandro Coroleu
 ICREA-Universitat Autònoma de Barcelona
 alejandro.coroleu@icrea.cat